

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Изм. №: 1/12.12.2012 г.

Окончателен доклад

по техническо предложение за провеждане на проучване на тема:

„Организиране и провеждане на проучвания на територията на МИГ Харманли от Стратегията за местно развитие”, по тема „Биологичното земеделие – условия и възможности за развитие на територията на община Харманли”

Във връзка с изпълнението на тристранен договор, сключен между МЗХ, РА и МИГ Харманли с № РД 50-151 /13.10.2011г. между МЗХ, ДФ»Земеделие-РА» и Сдружение»МИГХарманли по мерки 41 и 431 от Програма за развитие на селските райони 2007-2013г., ОС-Лидер.

Изпълнител:

20 YEARS
поета

София, 12.12.2012 г.

Окончателен доклад по техническо предложение за провеждане на проучване на тема: „Организиране и провеждане на проучвания на територията на МИГ Харманли от Стратегията за местно развитие”, по тема „Биологичното земеделие – условия и възможности за развитие на територията на община Харманли”

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Съдържание

1. Увод.....	3
2. Методология	4
3. Община Харманли и развитие на биологичното земеделие.....	6
3.1. Кратки сведения за община Харманли.....	6
3.2. Описание на местните условия, обуславящи развитието на биологичното земеделие	8
3.3. Карта на територията със зоните подходящи за боиземеделие.....	12
3.4. Технология по отглеждането на пет основни биологични продукта подходящи за местните условия	15
4. Водещите европейски и български практики в областта на земеделието	18
4.1. Добри практики в областта на животновъдството, растениевъдството и преработването на техните продукти	18
4.2. Водещите европейски и български практики в областта на биологичното земеделие	24
5. Проучване на нагласите за включване в проекти, свързани с био земеделие.....	30
5.1 Развитие на общината.....	30
5.2.Развитие на земеделието и животновъдството в общината.....	34
5.3.Биологично земеделие.....	38
Приложения	44

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

1. Увод

Настоящият доклад представлява част от работата по проекта **„Организиране и провеждане на проучвания на територията на МИГ Харманли от Стратегията за местно развитие“**, по тема **„Биологичното земеделие – условия и възможности за развитие на територията на община Харманли“** и има за цел да представи анализа на резултатите от проведените документално и количествено проучвания по настоящото проучване.

Целта на изследването е изготвяне на доклад, който да се превърне в основен материал за обучение и изграждане на капацитет сред селскостопанските производители за прилагане на най-новите методи и технологии в биологичното земеделие.

Специфичните цели на проекта са:

1. Регистриране на готовността на местните предприемачи да приложат технология за отглеждане на биопродукция;
2. Да се проучат и опишат местните условия, обуславящи развитието на биологичното земеделие;
3. Да се представят водещите европейски и български практики в областта на биологичното земеделие;
4. Да се изготви карта на територията със зоните, подходящи за биоземеделие;
5. Да се представи технологията по отглеждането на пет основни биологични продукта, подходящи за местните условия;
6. Събиране на добри практики в областта на животновъдството, растениевъдството и преработването на техните продукти.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

2. Методология

За постигане заложените цели на проекта са съчетани два основни метода: документално (кабинетно) и количествено проучване.

Документално (кабинетно) проучване

На база на кабинетното проучване бяха идентифицирани и описани водещите европейски и български практики в областта на биоземеделието и животновъдството, растениевъдството и преработването на техните продукти, бяха проучени местните условия, обуславящи развитието на биологичното земеделие, изготвена бе карта на територията на МИГ със зоните, подходящи за биоземеделие, както и проучени технологии по отглеждането на основни биологични продукти, подходящи за местните условия.

Документалното проучване представлява събиране и анализ на информация от вторични източници, или вторични данни. Като част от документалното проучване беше събрана и анализирана информация от създадени по-рано и достъпни източници, които са най-разнообразни по характер – нормативни, вътрешно-институционални и други документи, книги и други тип издания, публикации в медиите, уеб сайтове или други канали, статистика, резултати и анализи на предишни проучвания.

Количествено проучване

Сред земеделските производители в община Харманли (предприемачи в областта на земеделието и лица, занимаващи се със земеделие) беше проведено представително количествено проучване относно нагласите за включване в проекти, свързани с биоземеделие.

Количественото проучване се осъществи чрез полу-стандартизиран въпросник, който се използва за събиране на информация по детайлизираните критерии за оценка на всеки от ключовите параметри на проекта. Интервютата бяха проведени чрез пряко лично интервю в дома/офиса на респондентите, като въпросникът бе изготвен по начин, позволяващ попълването му и под формата на анкетна карта.

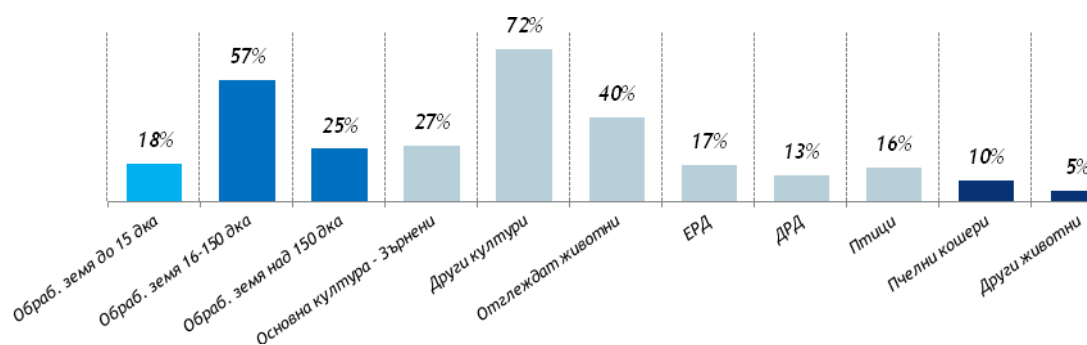
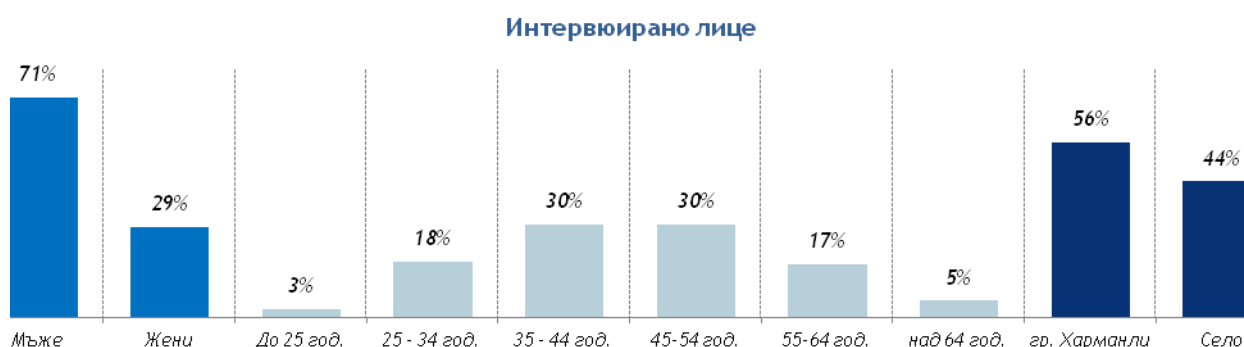
Полевата работа бе извършена от анкетьори, постоянно живеещи в общината. Интервюерите бяха обучени за работа и получиха указания от представители на агенция Ноема. С 15 процента от анкетираните субекти бе осъществен повторен контакт от агенция Ноема с цел контрол на работата на анкетьорите.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Бяха реализирани общо 156 анкети, от които 150 са включени в анализа на данни. По време на провеждане на теренната работа бяха получени 18 отказа за участие в интервю. След логически оглед 5 карти бяха върнати на 3-ма интервюери за недостатъчно набрана информация и бяха проведени нови интервюта с други респонденти.

Фигура 1. Структура на извадката на количественото изследване

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

3. Община Харманли и развитие на биологичното земеделие

3.1. Кратки сведения за община Харманли

Община Харманли е разположена в централната част на Хасковска област и Източния Тракийско – Родопски район, който обхваща територията на юг от Стара планина - Казанлъшкото поле, Сърнена гора, Хасковско – старозагорското поле, Източните Родопи. Площта на общината е 694,7 кв.км. Течението на р. Марица разделя територията на общината на две почти равни части. Съгласно разпоредбите на Закона на регионалното развитие общината е в южен централен район за планиране.

Фигура 3. Местоположение на община Харманли

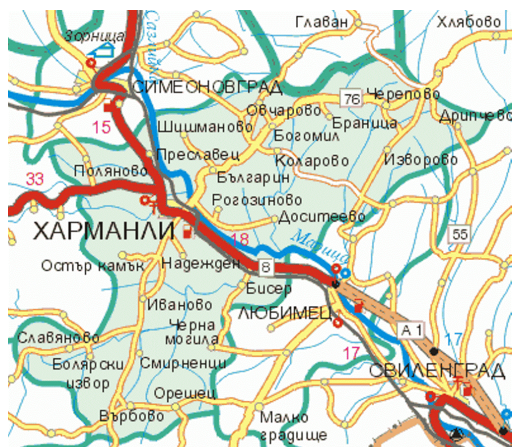

Общината е изградена от 25 населени места – гр. Харманли и 24 села. Граничи със следните общини от областта: на север – със Симеоновград, Тополовград и с община Гълъбово от област Стара Загора; на изток – със Свиленград и Любимец; на юг – с Маджарово и Стамболово; и на запад – с Хасково.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 4. Граници на територията на МИГ Харманли

Местната икономика се характеризира с ясна изразена аграрно – промишлена структура, в която превес имат селскостопанските дейности растениевъдство и животновъдство (източник: анализа в Общинския план за развитие (2007-2013 г.)).

Фигура 5. Основни статистически показатели

Общински център	Харманли
Население (брой души)	24947
Територия (кв.км)	694.7
Земеделска земя (кв. км)	421
Обработваема земя (кв. км)	335.4
Горски площи (кв. км)	203.3
Водни площи (кв. км)	12.2
Гъстота на населението (брой души на кв. км.)	35.9
Населени места	25
Брой предприятия	1052
Брой предприятия, сектор Селско стопанство	49
Брой предприятия в основни сектори, сектор Производство	78
Брой предприятия в основни сектори, сектор Търговия	568
Безработни	1706

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

3.2. Описание на местните условия, обуславящи развитието на биологичното земеделие

Комисията по земеделие на САЩ дефинира биологичното земеделие по следния начин:

“Биологичното земеделие е система за производство, която изключва употребата на синтетични торове, пестициди, регулатори на растежа и добавки към животинската храна. Доколкото могат да се осъществят, биологичните фермерски системи разчитат на сеитбообръщенията, рециклирането на растителните остатъци, животинските торове, бобовите култури, на зеленото торене, използването на органични отпадъци, минимални почвени обработки, природни скални материали използвани като минерални торове, и на някои аспекти на биологичния контрол на неприятелите, за да поддържа почвената продуктивност, да снабдява растенията с хранителни вещества и да контролира насекомите, плевелите и други вредители.”

Основните принципи на биологичното земеделие са принципа на здравето, екологията, честността и грижата. Тези основополагащи принципи са представени в следващата фигура.

Фигура 6. Основни принципи на биологичното земеделие

Принцип на Здравето	Биоземеделието трябва да поддържа и повишава плодородието на почвата, здравето на растенията, животните и хората като единно цяло.
Принцип на Екологията	Биоземеделието трябва да се базира на жизнените екологични системи и цикли, да работи с тях и да помага за поддържането им.
Принцип на Честността	Биоземеделието трябва да се гради на основата на взаимовръзки, които осигуряват честност по отношение на природата и жизнените взаимоотношения
Принцип на грижата	Биоземеделието трябва да се управлява с предпазлив подход за да защити здравето и благоденствието на настоящите и бъдещи поколения и на околната среда.

Биологичното земеделие има доказано много предимства както при интензивното, така и при екстензивното земеделие. Един от основополагащите моменти е третирането на почвата: не се употребяват химични синтетични продукти като минерални торове за подхранване на почвата, пестициди за растителна защита, като същевременно се използват балансирано хранителните вещества в почвата и органичната материя. По този начин се подобрява почвената структура и плодородие, опазват се полезните микроорганизми и полезните видове, опазва подпочвените

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

води от замърсяване с нитрати. Този принцип на неизползване на синтетични химически продукти се прилага и при отглеждането на селскостопански животни – не се третират с хормони на растежа.

Биологичното земеделие се насочва към ефективното използване на водните, почвени, растителни и животински ресурси. Целта е максимално да се използват естествените, местни и възстановяеми ресурси. Разчита се на рециклиране на ресурсите вътре във фермата, като по този начин се намаляват максимално вложенията за външни аналози на тези ресурси. Ефективно се използва енергията като с това намалява нейния разход с около 50%. При този тип земеделие се застъпва разнообразието на генетичните ресурси като използване на местни устойчиви породи животни и видове/сортове растения. Чрез биоземеделието негативния ефект върху природата се свежда до своя минимум. Почвената ерозия например намалява около 4 пъти.

На територията на община Харманли 421 кв. км., от които 335.4 кв. км. са обработваеми земи. В структурата на земеделските терени в общината най-голям дял заемат нивите – над 65%. Следват терените, покрити с мери, пасища и трайни насаждения. От обработваемите територии поливните площи заемат 24,28%.

На следващата фигура са представени типовете почви на територията на България.

Фигура 7. Типове почви в България

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

На територията на община Харманли преобладават канелени горски почви. Този тип почва в съчетание с умерено климатичните условия на района са най-благоприятни за отглеждането на зърнени култури (пшеница, ечемик, царевица и др.) и технически култури (предимно тютюн).

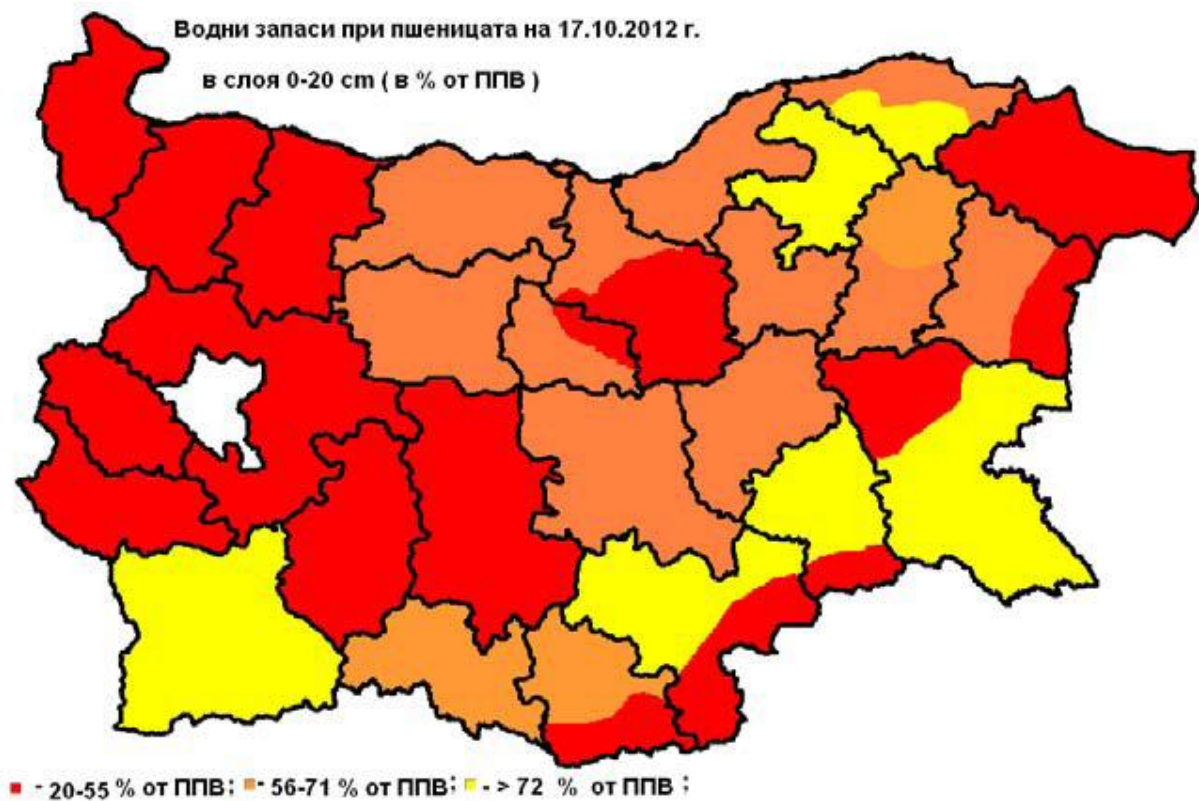
Традиционно отглежданите култури на територията на общината са в унисон с природните дадености. Преобладаващ дял площи със земеделски култури са зърнено-хлебните и фуражни култури – над 60%. Делът на пшеницата (56.3% към 2004 г.) извежда тази култура на първо място по значимост за местното земеделие. Площите за технически култури заемат второ място с дял от близо 10 % към 2004 г., като това са основно тютюневи насаждения (7.6%).

На следващите две фигури са показани водните запаси при пшеницата към октомври 2012 г. (Източник: Национален институт по метеорология и хидрология, БАН).

Фигура 8. Водни запаси при пшеницата (октомври 2012 г.)

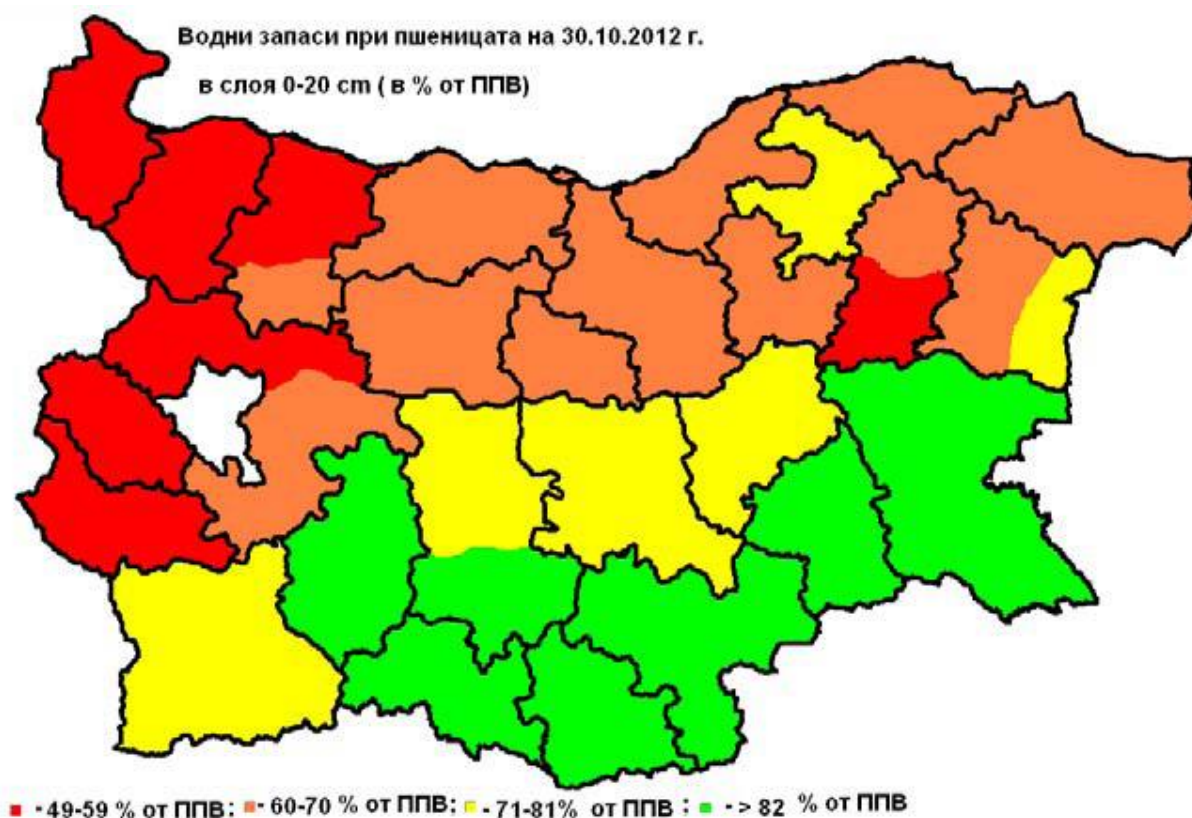

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Съгласно месечния бюлетин на НИМХ, БАН, „наднормените топлинни условия и липсата на валежи със стопански ефект в по-голямата част от страната от началото на октомври до средата на третото му десетдневие доведе до изсушаване на орния почвен слой и в повечето полски райони, провеждането на есенната сеитбена кампания и механизираните почвообработки бе силно затруднено. На много места, в горните слоеве почвата бе разпрашена, и обезструктурена и следователно – с нарушена влагоемност.” Въпреки това територията на община Харманли е с пределна почвена влагоемност в горния почвен слой на пшеницата над 72% в средата на октомври и над 82% в края на месеца. Територията на общината, както през посочения месец, така и в исторически план е с традиционно високи нива на пределна почвена влагоемност. Това включва както горния почвен слой (0-20 cm), така и по-дълбоките почвени слоеве (0-100 cm).

Животновъдството в община Харманли е с традиции в региона. Изключително перспективно е развитието на биволовството. Освен него се развиват говедовъдството и свиневъдството. Животновъдството се развива предимно в лични стопанства, като няма достатъчно на брой обособени семейни (фамилни) стопанства. Наблюдава се ниска степен на модернизация на животновъдните ферми – относително по-слабо развитие на животновъдството в сравнение с растениевъдството.

Природните условия и традиционните култури, съобразени с тези природни условия, предоставят изключително добра среда за развитието на биоземеделieto от гледна точка на

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

техниките на алелопатията (съчетаване, годишно редуване и др. на различни култури). От друга страна, по-ниската степен на развитие на животновъдството в сравнение с растениевъдството е фактор, който по-скоро играе възпираща роля по отношение на затваряне на цикъла на местно ниво и ефективно използване на наличните ресурси, в това число и естественото наторяване на почвата.

Количественото проучване показва, че болшинството от земеделските стопани, участвали в допитването, се занимават предимно с отглеждането на растителни култури (77.5%), докато едва 40% от тях се занимават и със животновъдство, като повечето сред тях са със средно големи животновъдни стопанства.

3.3. Карта на територията със зоните, подходящи за биоземеделие

Развитието на биоземеделие по отношение на определени територии земеделски земи в общината се ограничава предимно и основно от наличието на защитени територии (зони) по Натура 2000. На територията на общината са обособени две територии, включени в проекта Натура 2000:

- ✓ Река Марица (защитена зона BG0000578, съгласно чл.8, ал. 1, т.2 на Закон за биологичното разнообразие)
- ✓ Остър камък (защитена зона BG0001034, съгласно чл.8, ал. 1, т.2 на Закон за биологичното разнообразие).

Целите на защитата на тези територии са:

- ✓ Запазване на площта на природните местообитания и местообитанията на видовете и техните популации, предмет на опазване в рамките на защитената зона.
- ✓ Запазване на естественото състояние на природните местообитания и местообитанията на видове, предмет на опазване в рамките на защитената зона, включително и на естествения за тези местообитания видов състав, характерни видове и условия на средата.
- ✓ Възстановяване при необходимост на площта и естественото състояние на приоритетни природни местообитания и местообитания на видове, както и на популации на видовете, предмет на опазване в рамките на защитената зона.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Сред множеството природните местообитания предмет на защита в зоните по Натура 2000 на територията на общината са и псевдостеми с житни и едногодишни растения от клас Thero-Brachypodietea в защитените територии на река Марица и Остър камък, както и низинни сенокосни ливади за зоната Остър камък.

В следващите две таблици са посочени защитените територии в зоните по Натура 2000 на територията на общината.

Фигура 9. Защитена зона Остър камък (Натура 2000), община Харманли

Област	Община	Землища	ЕКАТТЕ
Хасково	Харманли	Бисер	4128
Хасково	Харманли	Иваново	32100
Хасково	Харманли	Лешниково	43548
Хасково	Харманли	Надежден	51041
Хасково	Харманли	Остър камък	54448
Хасково	Харманли	Поляново	57434
Хасково	Харманли	Харманли	77181
Хасково	Харманли	Черна могила	80827

Фигура 10. Защитена зона Река Марица (Натура 2000), община Харманли

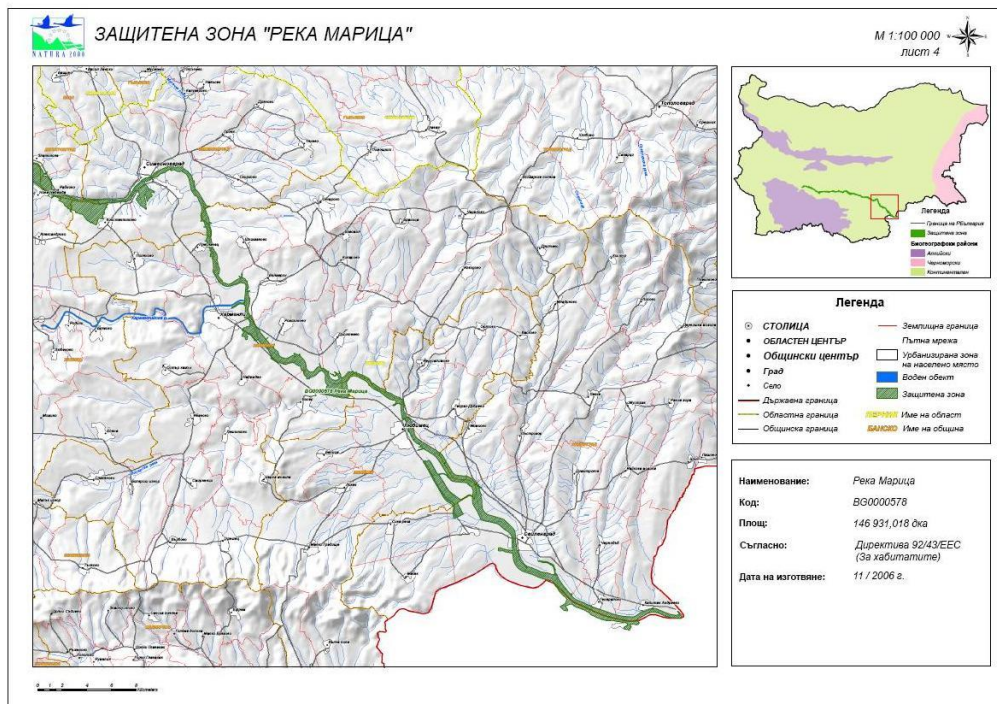
Област	Община	Землища	ЕКАТТЕ
Хасково	Харманли	Бисер	4128
Хасково	Харманли	Българин	7315
Хасково	Харманли	Доситеево	23011
Хасково	Харманли	Преславец	58244
Хасково	Харманли	Рогозиново	62832
Хасково	Харманли	Харманли	77181
Хасково	Харманли	Шишманово	83377

Следващите две фигури показват картите на защитените територии в двете зони по Натура 2000 на територията на общината.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

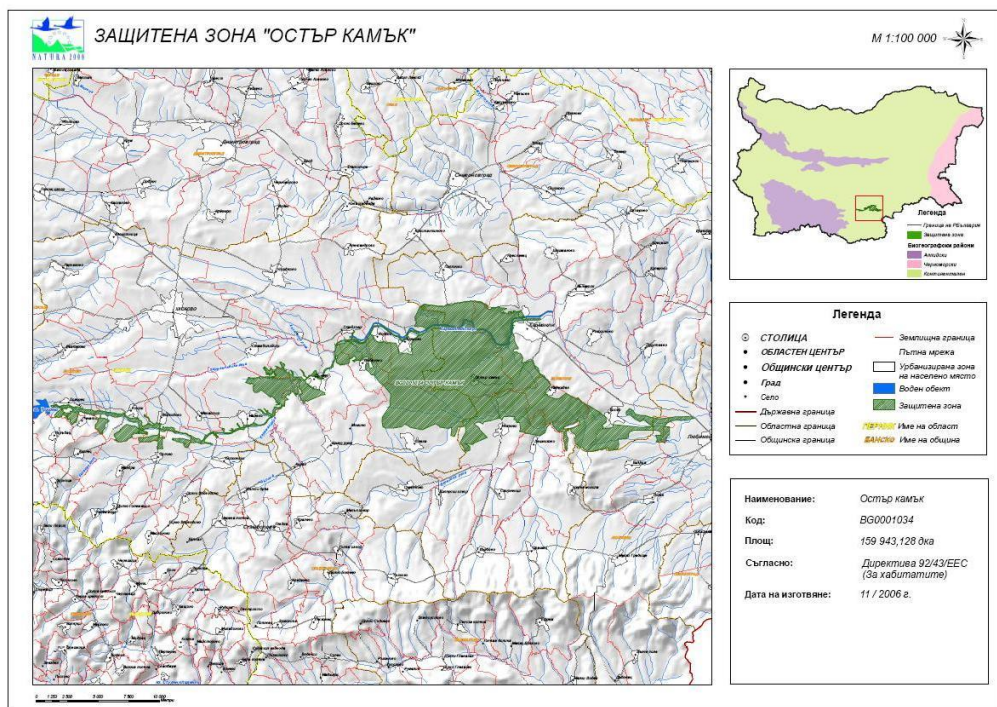
Фигура 11. Карта на защитена зона Река Марица

Фигура 12. Карта на защитена зона Остър камък

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

3.4. Технология по отглеждането на пет основни биологични продукта, подходящи за местните условия

Един от водещите принципи на биоземеделieto е поддържането на плодородието и биологичната активност на почвата чрез различни методи, базиращи се на естествени процеси.

Основни такива методи са:

Съвместно отглеждане на култури. Методът се базира на алелопатията. Най-общо алелопатията представлява взаимодействието на различни видове растения, измервано чрез биологичния ефект, който химичните вещества от растителен или микроорганизмов произход упражняват, както и автотоксичното действие на някои вещества, синтезирани от културните растения. Съвместното отглеждане на определени култури води до повишаване на добивите и запазване и обогатяване на качествата на почвата. Характерно за този метод е, че обикновено с напредване на времето резултатите стават по-осезаеми.

Подходящо сеитбообръщение. При този метод рискът от поражения на почвени фитопатогени и неприятели се намалява. Намалява се и възможността за пренасянето им от други, близкоразположени чувствителни култури.

Употреба на екстракти от растения за борба с болестите и вредителите. Това е традиционен метод, използван още от древността. В практиката най-често се прилагат растителни екстракти под формата на настойки и отвари. Те се приготвят под формата на градински спрейове или се разхвърлят като прах. Биекстрактите съдържат токсични спрямо вредителите вещества без да съдържат другите вредни съставки на синтетичните пестициди, водещи до негативни последици от използването им.

Съвместното отглеждане на култури се базира на механизмите на алелопатично въздействие. Съществуват следните механизми на алелопатично взаимодействие (Й. Станчева, .., 2002 , „Растителни биологичноактивни вещества и значението им за биоценозите”):

- ✓ Алелопатично взаимодействие между културни растения;
- ✓ Автотоксично действие на някои вещества, синтезирани от културните растения;
- ✓ Взаимодействие между културните растения и плевелите;
- ✓ Алелопатично въздействие на някои растения-интродуценти върху местните растителни видове;
- ✓ Токсично действие на растителните остатъци;

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

- ✓ Нарушения в системата растения-почва-микроорганизми.

Според същите автори в зависимост от разположението на културите в пространството съвместното отглеждане може да бъде четири основни вида:

- ✓ Смесено отглеждане – едновременно развитие на едно и също поле на две или повече култури.
- ✓ Редово отглеждане – едновременно развитие на две или повече култури, разположени в редове.
- ✓ Лентово отглеждане – едновременно развитие на две или повече култури в ивици с голяма ширина.
- ✓ Щафетно отглеждане – едновременно отглеждане на две или повече култури върху едно и също поле само през част от жизнения цикъл на всяка от тях.

В следващите фигури са представени **алелопатични взаимоотношения при съвместно отглеждане на растителни видове**. Повлияните благоприятно/неблагоприятно култури, традиционни за община Харманли, са посочени в курсив.

Фигура 13. Положителни алелопатични взаимоотношения при съвместно отглеждани растителни видове, Източник: (Й. Станчева, .., 2002, „Растителни биологичноактивни вещества и значението им за биоценозите“)

Изучаван вид	Вид, които се повлиява благоприятно
Нахут	Бял синап, пролетна пшеница, ечемик , влакнодаен лен, коноп
Фасул	Рицин, коноп, картофи, домати, патладжан , бял синап, суданка, маслодаен лен, секирче, слънчоглед , кориандър, тикви, пъпеши, дини, краставици, грах
Леща	Синя люцерна
Картофи	Ечемик
Пролетна пшеница	Пъпеши, дини, сусам, рицин, тикви, краставици
Коноп	Слънчоглед
Грах	Картофи , синя люцерна
Царевица	Рицин, фасул , нахут
Кенаф	Коноп, рицин
Бял синап	Грах
Лук	Цикория
Рицин	Бял синап, нахут, фасул, царевица
Риган	Моркови
Крес салата	Репички

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 14. Отрицателни алелопатични взаимоотношения при съвместно отглеждани растителни видове, Източник: (Й. Станчева, .., 2002, „Растителни биологичноактивни вещества и значението им за биоценозите“)

Подтискащ вид	Подтискан вид
Зимна ръж	Зимна пшеница
Овес	Многогодишна лупина, синя лупина, грах
Фий	Овес
Лупина	Картофи
Нахут	Картофи, домати, патладжани, рицин, тикви, краставици, пъпеши, дини, фасул, слънчоглед, царевица, сусам
Ечемик	Синя люцерна, нахут, фасул
Ленак	Лен
Бял синап	Рицин, коноп, нахут
Коноп	Кенаф, нахут, фасул
Фасул	Пролетна пшеница
Пролетна пшеница	Коноп, ленак, бял синап, анасон
Слънчоглед	Рицин, царевица
Гречиха	Царевица
Тикви	Рицин
Просфорник	Кенаф
Домати	Краставици
Лук	Фасул
Ряпа	Домати

Освен взаимодействието на различни култури, посочени в предходните две таблици, от значение са и алелопатичните взаимоотношения между културните растения и различни плевели. В следващата фигура са посочени тези взаимоотношения.

Фигура 15. Алелопатични взаимоотношения между културни растения и плевели в земеделски ценози, Източник: (Й. Станчева, .., 2002, „Растителни биологичноактивни вещества и значението им за биоценозите“)

Културни растения	Подтискани растения	Стимулирани растения
Пролетна пшеница	Куча лобода, синчец	Просо, канадска злолетница
Зимна пшеница	Пирей, куча лобода	Канадска злолетница
Гречиха	Пирей	Повица, дива ряпа
Лен	Свинска млечка	-
Овес	Куча лобода	Дива ряпа

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
 Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
 Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фий и овес	Пирей	Дива ряпа, млечок, полски хвоощ
Жълта лупина	Повитица	Дива ряпа

За община Харманили една от традиционните култури е тютюна. **При разсаждането на домати в тютюневи ниви се ограничава размножаването на листните въшки** (Й. Станчева,...,2002).

В общината е характерно и винопроизводството. По отношение на отглеждането на лози, методът на съвместното отглеждане препоръчва съчетаването на магданоз с лози (засаждане на магданоза под лозите). По този начин се противодейства на лозовата филоксера (Й. Станчева,...,2002).

По отношение на метода на ползване на растителни отвари, настойки и праховидни препарати за борба с болестите и вредителите могат да бъдат препоръчани използването на **дървесната пепел, екстракт от карамфил, алое, бъз, вигната, латинка, люти чушки, киселец, коприва, кромид и др.** (Й. Станчева,...,2002).

За биоземеделieto в общината е от значение третирането с **дървесна пепел**, тъй като има доказани фунгицидни свойства и е източник и на необходими на растенията минерали. Дървесната пепел се използва срещу сивото гниене при ягодите и гроздето. Прилага се под формата на прах, с който се извършват напращвания по време на узряването на тези растения. Напращванията се извършват неколккратно (Й. Станчева,...,2002).

4. Водещи европейски и български практики в областта на земеделието

4.1. Добри практики в областта на животновъдството, растениевъдството и преработването на техните продукти

Испания

Проект: Въвеждане на нови информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в производството на овче мляко

Основната цел на МИГ „Mendinet“ (в района на баските в Испания) е да усъвършенства общественото-икономическото развитие, за да се подобри качеството на живот на селското население и на целия район. МИГ се заема да постигне това чрез модел, който включва преки контакти между различните заинтересовани лица в района.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

По-конкретните цели на МИГ са тясно свързани с въпросите за информационни и комуникационни технологии (ИКТ) и диверсификацията на селскостопанските дейности, като трансфер на технологии и ноу-хау и стимулиране на съвместното обучение. Например да се насърчи равнопоставеният достъп до информационното общество и да бъдат признати селските райони наравно с градските. Проектът е наистина новаторски, защото подобрява качеството на условията на работа на овцевъдите чрез създаване на нов информационен и комуникационен инструмент (ИКТ) за улесняване и ефективно управление на ежедневната им работа. Въвеждането на ИКТ е нещо ново за управлението на добива на овче мляко и сирене и от самото начало на проекта ИКТ предизвиква интерес и сред овцевъдите в съседните райони.

Една от основните цели на проекта е обменът на опит и насърчаването на работата в мрежи сред овцевъдите и местните действащи лица. МИГ „Mendinet“ осигурява реализирането на този елемент от проекта чрез провеждане на различни прояви, конференции и разпространяване на резултатите от проекта. ИКТ гарантират непрекъснат поток от информация между действащите лица в района, който улеснява обмена на опит и ноу-хау.

Идеята на проекта може лесно да се прехвърли в подобни региони, при условие че съществува високо ниво на обединение в асоциации. Определено силна страна на този проект е, че овцевъдите в провинцията на баските се организират в асоциации и други структури за сътрудничество (например профсъюзи, управленски центрове и кооперативи), както при започването на проекта, така и при неговото реализиране. Подобен проект трябва също да осигури наличие на структура за предоставяне на поддръжка, за да съществува системата от информационни технологии (ИТ) и след края на проекта, както и за да се решават възникнали проблеми.

Проектът е финансово устойчив, защото е разработен по такъв начин, че крайните потребители участват в него чрез заплащане на квоти. Това позволява да се въвеждат подобрения в системите на ИТ, създадени за овцевъдите. Очаква се, че след като потребителите все по-ясно осъзнаят предимствата на ИКТ в ежедневната им работа, те също ще могат да станат по-компетентни в използването на ИТ и да допринесат за тяхното поддържане.

Първоначално идеята за проекта е предложена от асоциации на овцевъди и производители на сирене, които търсеха решение за опростяване на системата за управление на стадата и производството на сирене чрез обмен на информация между различните организации, с които работят. Идеята е да се въведе нова система за ИТ и комуникации (ИКТ) с цел да се улесни управлението и обмена на информация. Основната цел на проекта е 60—70 % от партньорите в региона по цел 2 Artzai-Gatza от селските части на Страната на баските (около петдесет-шестдесет овцевъди) да използват ИКТ в ежедневната си работа.

Всички местни действащи лица в овцевъдния и млекодобивния сектор в Страната на баските участват в проекта до някаква степен. Групата „Mendinet“ по „ЛИДЕР+“ отговаря за цялостното управление и координация на проекта, като МИГ включваше много различни асоциации за

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

развитие на селските райони в цялата Страна на баските. МИГ също осигурява тесни връзки с Министерството на земеделието и рибарството в правителството на баските, което активно се занимава с развитието на селските райони и обучението в агрохранителната промишленост. Организаторът на проекта, „Mendikoï“, отговаря и за определяне на доставчиците на ИТ, които да предоставят основно обучение по ИТ. Сдружението „Artzai Gazta“ (което отговаря за овцевъдите, произвеждащи сирене в Страната на баските и Navarra) се занимава с подбора и координирането на участващите овцевъди и често комуникира с тях.

Сред другите партньори е регулаторният съвет за защитено указание на произход на Idiazabal, „Artzain Eskola“ (училище за овцевъди, свързано с „Mendikoï“), и „Confelac“, конфедерация на овцевъди, които отглеждат породата овце Latxa у Carranzana. Проектът помага за създаването на ефективна мрежа с голям брой действащи лица, които работят в овцевъдния и млекодобивния сектор, поради участието на множество асоциации и организации в дейностите. Това спомогна за осъществяване на по-ефективен обмен между различните общности.

Има три основни фази на проекта, които насърчават редица овцевъди да използват ИКТ в ежедневието си. Първата включва разработка на софтуер и закупуване на оборудване за ИТ, както и подбор на овцевъди за участие в схемата. Втората фаза включваше инсталиране на приложенията и обучение на овцевъдите. Обучението по основни ИТ умения предостави на овцевъдите увереност в работата им с ИКТ; след това те получиха пакет за приложение на ИКТ, който бе конкретно съобразен с индивидуалните им потребности. Например за производство на животински продукти (контрол на млякото, регистър за новородени животни и др.), техническо и икономическо управление, счетоводство, фактуриране и др.

Третата фаза се отнасяше до поддържането и мониторинга на проекта. Тъй като целта на проекта е да се предостави на овцевъдите възможност да използват ИТ в ежедневната си работа, бе също необходимо да се осигури обезпечение и поддръжка за инсталираното оборудване и в случай на проблеми с ИТ. За да се гарантира ангажираността на овцевъдите по време на целия срок на проекта и след него, всеки овцевъд трябва да се подпише договор, посочващ задълженията и целта на проекта. Това гарантира, че овцевъдите ще усъвършенстват максимално уменията си и пълноценно ще участват в дейностите по проекта, а не само ще използват ИТ приложенията като безплатна услуга.

Проектът успешно обучава всичките 22 овцевъди, които участват в използването на ИКТ в района по цел 2 от Страната на баските. Всеки овцевъд получава оборудване за ИТ и приложения, които да му помогнат да управлява ежедневната си работа. Друга полза на проекта за овцевъдите е, че те подобряват уменията си за работа с ИТ и своята компетентност. ИКТ успешно предоставят на овцевъдите възможност да получат техническа информация за отглеждане на овце за добив на мляко, която им позволява да приложат системен и непрекъснат мониторинг на данните за полученото мляко и контрол върху възпроизводството. Работата в мрежа и обменът на опит също са признати за основен резултат от проекта — ИКТ

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

осигуряват поток от информация между овцевъдите и местните действащи лица, като групата по „ЛИДЕР+“ улесни работата в мрежа чрез организиране на конкретни прояви и семинари.

Възникват трудности при координирането на множеството различни действащи лица, които участваха в проекта. Участниците в проекта винаги са положително настроени, но понякога не искат да се заемат с някои конкретни задачи (като мониторинг и контрол), които изискват големи усилия и повече време. Има и някои проблеми с използването на приложенията за ИТ за отглеждане на овце за производство на мляко. След като приключва финансирането на проекта са наложени промени в националното законодателство и това затруднява осигуряването на по-нататъшно финансиране, което да гарантира, че ИТ системите отговарят на новите стандарти. Някои други проблеми, свързани с ИТ, се появяват по време на проекта, като въпроси, свързани със сигурността и защитата от вируси. По-сложни проблеми във връзка с ИТ възникват при синхронизиране на базата данни, заради които овцевъдите не могат да изпращат данни. Проблеми с ИТ и ИКТ често могат да откажат овцевъдите да използват системата. За да се преодолее това, са провеждани чести срещи с овцевъдите и техническия персонал, за да се обсъждат и решават всички възникнали проблеми.

Основното значение на проекта е, че той предоставя помощ и технология, за да могат овцевъдите ефективно да управляват ежедневната си работа чрез използване на ИКТ. Преди проекта овцевъдите са затрупани с множество управленски задачи, което означава, че имат по-малко време за други дейности. ИКТ успешно премахва бремето от управленски задачи. Проектът също е важен и за координиране на различните действащи лица в сектора за добив на овче мляко и за подобряване на комуникацията между тях, техническия персонал и асоциациите.

Проектът започва в началото на октомври 2002 г. и приключва в края на юни 2004 г.

Великобритания

Проект: Център за устойчива хранително-вкусова промишленост и земеделие

Над 80 % от района на МИГ „Wealden and Rother“ (WARR) попадат в местността с изключителна природна красота High Weald в Югоизточна Англия, която обхваща значителни природни и културни ресурси, най-вече големи площи полуестествени гори. Районът има разнообразна земна повърхност — в по-голямата си част нискокачествени почви, малки неравномерни земеделски парцели, малки горички, стари селскостопански залесени площи и живи плетове. МИГ се намира в район с активна селскостопанска дейност, където целта и е да създаде баланс между запазването на изключителната природна красота и постигането на устойчив икономически растеж. Общо възприето е схващането, че районът е богат, но тази представа често прикрива райони с изключителна бедност и недоимък и то най-вече в области, засягащи млади хора.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Подходът „отдолу нагоре“ е основен елемент на проекта и е използван от Центъра за устойчива хранително-вкусова промишленост и земеделие (SFFC), както при разработката на проекта, така и при реализацията му. Благодарение на гъвкавата реализация на проекта (като специалните курсове за обучение, консултантска помощ, маркетингови схеми и др.) съдържанието му е точно съобразено с нуждите на селската общност, за които той е предназначен.

Широкият характер на проекта го прави всеобхватен и полезен за различни сектори на общността, като фирми, работници, общности с ниски доходи, млади хора и фирми, ръководени от жени. SFFC е новаторски проект, тъй като предоставя местна информация и консултации на местни фирми. Сред най-новаторските характеристики на проекта са организираните от него специализирани курсове, подготвени специално в отговор на потребностите на местни селски стопани, програмите за практически умения, пакетите за допълнителна помощ, като непрекъснати консултации и обучение, екологично устойчиви практики за обучение и консултации, създаване на мрежи и сътрудничество, като се подпомагат нови инициативи за кооперативи сред селски стопани и производители, популяризиране на местните продукти и осъществяване на връзка между производители и фирми за търговия на дребно. Предлагащите услуги и механизми за подкрепа определено са голямо постижение на проекта, тъй като той откликва на много различни потребности и изисквания на местната общност.

Има много възможности за създаване на мрежи и сътрудничество и те са много важни за реализирането на проекта. Той успява да създаде регионална мрежа от опитни селски стопани, за да могат те взаимно да обменят опит и успешни практики. Така селските стопани можеха да разчитат на повече подкрепа и да обменят информация за умения и схеми за кооперативно производство и маркетинг. Съвместната работа между партньорите по проекта също е много важна, тъй като тя комбинира традиционно земеделие, селскостопанско образование и опит с подход, който се ръководи от интересите на общността и е свързан с такива по-широки аспекти, като здравеопазване, социална маргинализация и достъп до местната продукция.

Силното партньорство между организаторите на проекта създава ефикасни методи на работа по време на проекта, по който работят двама основни партньори: Common Cause Cooperative Ltd, организация с идеална цел, която подпомага връзките между местните производители на храни и потребителите, околната среда и местната икономика, и Plumpton College, образователен колеж с многогодишен опит в областта на образованието, обучението и практическите въпроси на селското стопанство. Тези партньори, заедно с местната МИГ, обединяват уменията, познанията и възможностите си, за да предоставят богатия си опит в полза на селските стопани. Успехът на SFFC води до кандидатстване за ново финансиране, в следствие на което проектът получава достатъчно самостоятелност, за да може се да гарантира, че дейностите по него ще продължат и след прекратяване на помощта по „ЛИДЕР+“. Проектът подкрепя и увеличава социалната, икономическа и екологична устойчивост на района чрез насърчаване на селскостопански практики и местни маркетингови стратегии, които са

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

съобразени с околната среда, финансово устойчиви и достъпни за местното население. Освен това центърът изгражда допълнителни постройки, които използват ресурси от стопанството, включващи схеми за възобновяема енергия. Те от своя страна се използват като практическа демонстрация и модел за други стопанства в района.

SFFC е проект, който подпомага и координира развитието на устойчиво земеделие и устойчиви местни хранителни връзки в региона на WARR по „ЛИДЕР+“. Проектът се развива след 18-месечна фаза на задълбочени проучвания и консултации относно потребностите на една конкретна общност от производители на храни и селски стопани в района на „ЛИДЕР+“. Това проучване е реализирано от местна организация (по проекта OATES) със значителен опит в дейности за подпомагане на устойчиви хранителни системи в района, която си партнира със земеделски колеж със здрави корени в местната земеделска общност. Проучването установява някои пропуски в процеса на предоставяне на местна информация, консултации, обучение, мрежи и маркетинг на селските стопани. След първоначалното проучване „ЛИДЕР+“ се заема да работи по установените теми чрез създаване на проекта SFFC. Центърът приема два основни подхода с цел да:

- ✓ помогне на селски стопани да увеличат доходите си чрез диверсификация, преработка, управление на околната среда и местен маркетинг;
- ✓ стимулира търсенето и достъпа до местна продукция в региона.

Проектът има много конкретни цели, които включват:

да се подкрепи и насърчи активна и устойчива селска икономика, да се увеличи икономическият оборот на земеделски фирми чрез диверсификация, да се подкрепят и усъвършенстват ландшафтът и биоразнообразието, да се намалят разстоянията при транспорт на храни, да се подобри достъпът до местни, пресни, здравословни продукти и да се стимулира по-широко участие в обучението и образованието.

Основната роля на SFFC е да предостави централен координационен център за устойчиво земеделие в региона на WARR по „ЛИДЕР+“. Персоналът на центъра се състои от координатор на пълен работен ден, координатор за консултации и обучение на непълен работен ден и служител за предоставяне на информация. Центърът предлага различни дейности на селскостопански фирми, включително обучение, семинари, индивидуални консултации и демонстрации, като всички те са специално разработени за местни нужди. Той успешно обединява земеделски производители чрез дейности за работа в мрежа, които позволяват на хората да се срещат и обменят информация и опит и да обсъждат възможности за съвместна работа и сътрудничество. Друга важна отличителна характеристика на проекта е, че стопанството е разположено в биологично земеделско стопанство, което поддържа няколко местообитания на дивата природа. То разполага с различни учебни съоръжения, като нагряване на биомаса, използване на дъждовна вода и „тръстикови рогозки“, като всички те използват съществуващи в стопанството ресурси и намаляват въздействието върху околната среда — това е чудесен пример за посетителите в стопанството. Други дейности по проекта

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

включват създаване на рекламни материали, като интернет страница на проекта, бюлетини, брошури, реклами и статии за селскостопански списания.

Проектът има голям успех и дори надхвърля първоначалните очаквания. Той успешно създава нова услуга за консултации и обучение и помага на сто шестдесет и шест земеделски производители, които използват центъра като първо място за контакти. Голям брой местни земеделски производители получават помощ под формата на консултации, обучение и посещения, като успешно бяха създадени осем мрежи на местни производители. По-младите членове на общността също са активно ангажирани по проекта, като единадесет младежи/безработни получават селскостопанско обучение. В резултат на обучението и консултациите, предоставени от центъра, двадесет и четири стопанства въвеждат алтернативни дейности, седемнадесет местни производители участваха в местни мрежи и са създадени четири нови пазарни обекта. Резултатите от проекта са ясен пример за някои от неговите постижения, а центърът в момента продължава да помага на земеделски производители и местното население в селския район.

Не се появяват реални проблеми по време на реализирането на проекта. Организаторите на проекта се научават как да създават курсове и програми за обучение в съответствие с потребностите и търсенето. Така проектът е полезен за широк кръг лица: за селскостопански фирми и местни организации, за млади хора, за работещи и безработни.

Реалната добавена стойност на SFFC е, че той се смята за образцов проект и е полезен за участниците в селската икономика. Той очевидно е насочен към някои от основните приоритети на „ЛИДЕР+“ и успешно допринася за устойчивостта на селските фирми. Без подкрепата на „ЛИДЕР+“ проектът няма да може да започне и затова „ЛИДЕР+“ наистина е от основно значение при подпомагане на местната земеделска общност в Югоизточна Англия.

Проектът продължава две години с подкрепа от „ЛИДЕР+“ — от април 2003 г. до края на март 2005 г.

4.2. Водещите европейски и български практики в областта на биологичното земеделие

България

Проект „Новото Тракийско Злато – Източни Родопи, 2009 – 2014 г.“

През 2009 г. започва проектът „Новото тракийско злато“ (НТЗ). Това е българско-холандска инициатива за по-зеленото бъдеще на Източните Родопи. Основната цел на проекта е:

- ✓ развитието на устойчиви инициативи, които насърчават и съчетават биоземеделието

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

- ✓ възстановяването на околната среда и екотуризма

Проектът е за период от пет години и е финансиран от Националната пощенска лотария на Холандия, която е най-голямата благотворителна лотария в страната. Проектът има собствена интернет страница (<http://newthraciangold.eu>).

Подходът при изпълнението на проекта съчетава три компонента:

- ✓ Дива природа и биоразнообразие
- ✓ Биологично земеделие
- ✓ Устойчив туризъм

По отношение на биоземеделието проекта планира в съчетание с екотуризъм да се постигнат следните резултати:

- ✓ Да се създадат нови работни места
- ✓ Да се повиши стандарта на живот и да се намали обезлюдяването на селските райони

Планира се резултатите от проекта да бъдат постигнати чрез:

- ✓ обмяна на опит и обучения
- ✓ консултации
- ✓ създаването на демонстрационни ферми
- ✓ оказване на помощ при кандидатстване за субсидии (напр. По мерки 214 и 121) от Националната програма за развитие на селските райони 2007-2013 г.
- ✓ оказване на подкрепа в различните етапи на биологичното използване на земята
- ✓ стимулиране и популяризиране продажбите на уникални биопродукти
- ✓ включването на биопроизводителите в кооперации от нов тип с цел подобряване на техните доходи

Към настоящия момент по проекта са извършени редица дейности, свързани с биоземеделието, подробно описани в информационния бюлетин „Новото тракийско злато през 2011 г.” (http://newthraciangold.eu/cms/folders/Mitko/Novototrakiyskozlato_A5_bg.pdf). Като част от тези дейности са проведените редица обучения и информационни мероприятия. По проекта е издаден и информационен бюлетин „Биологичното земеделие – в хармония с природата”.

Био-динамична ферма „Къщата с бамбука”, село Бачково

Биодинамичната ферма е семейна ферма, създадена в село Бачково. През 1998 г. стопаните кандидатстват за сертификат за екологична земеделска продукция. В началото на дейността си участват

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

в различни семинари по биоземеделие. Сертификат за екологична земеделска продукция е получен през 2000 г. от агро-екологичния център.

Постепенно фермата съчетава биоземеделието с развитието на селски и екологичен туризъм, като е получен и лиценз за туристическа дейност.

Във фермата се използват методите на биоземеделието, като един от начините е поддържането на плодородието на почвата и обогатяването ѝ чрез правилното използване на оборски тор, компостиране на биологични отпадъци, многогодишно сеитбообръщение с активност на бобовите култури, тревни смеси за зелено торене и използването на биотор от калифорнийски червей.

В практиката на фермата са изключени всички видове синтетични пестициди и растежни регулатори. Използват се устойчиви сортове, богато биологично разнообразие (над 50 вида различни растения), смесени посеви за взаимна защита, зелен пояс, стимулиращ развитието на полезни организми. Използваните препарати са на естествена основа: настойки и отвари, тинктури, природни регулатори, серни и медни класически препарати.

Конкретни методи на биоземеделието, които се използват във фермата са поддържането на:

- ✓ Жив плет около земеделските площи
- ✓ Компостна купчина
- ✓ Ивица тревни площи
- ✓ Повдигнати зеленчукови лехи
- ✓ Сандъчета за разсад
- ✓ Купчина от клони и къщички за птици
- ✓ Цветни храсти и цветя за пчели
- ✓ Купчина от камъни-скривалища за животни
- ✓ Кътове за билки и лековити растения
- ✓ Горски дървета
- ✓ Различни овощни дървета
- ✓ Собствени животни за тор
- ✓ На 1 хектар 3-4 пчелни кошера.

Белгия

Проект Биоземеделие

Местната инициативна група обхваща главно зеления пояс около град Брюж (Bruges). развитието му е ограничено и така той все още е незаселен район, от който 70 % се използва за земеделие (главно оранжерии за растения, млекопреработване и интензивно животновъдство, както и обработваеми земи). Натискът от урбанизацията обаче нараства, в това число на търсене на жилища, работа и транспорт. Стратегията за развитие на МИГ е да разнообрази

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

земеделieto, като същевременно укрепил опазването на околната среда във фермите. МИГ смята, че устойчивото земеделие ще повиши качеството на живот в района, тъй като то обединява икономически, социални и екологични съображения.

Проектът е инициран по възходящия подход, като девет местни земеделски производители се обединяват, за да споделят идеи и опит за продажбата на биологични продукти и подобряването на своя имидж и реклама. В резултат на тази доброволна инициатива, земеделските производители са силно мотивирани, а *ЛИДЕР+* им помага да осъществят идеите си. Сътрудничеството на земеделски производители в сектора на биологичното производство и особено съвместното му насърчаване чрез обща марка, е иновационно за Белгия.

Проектът се счита за най-добра практика и поради начина, по който интегрира няколко съображения в своите търговски дейности:

- ✓ На околната среда се отделя внимание чрез начина, по който биологичната храна се произвежда, като са използвани естествено разграждащи се опаковки.
- ✓ Организиран са културни събития, като например „Cactusfestival, Feest in het park“ (Фестивал в парка) и други изложби.
- ✓ Споразумение за сътрудничество с регионалната туристическа служба подпомага рекламните дейности.

Още преди началото на програма *ЛИДЕР+*, местните земеделски производители са започнали да си сътрудничат, за да лансират биологичните си продукти. Тъй като идеите им са щели да помогнат за реализиране на стратегията за разнообразяване на дейностите в селското стопанство и за екологична устойчивост, групата получава финансиране по *ЛИДЕР+*, за осъществяването на идеите си.

Производители на биологични земеделски продукти и градинари от територията на МИГ основават кооператив, за да насърчат продажбата на регионални биологични продукти. Освен периодични срещи за обмен на добри практики, земеделските производители предприемат няколко съвместни маркетингови стратегии, като изготвянето на календар с всички земеделски производители по проекта, създаването на общи пазарски щандове и организирането на колоездачна обиколка със спирки във фермите участници. Всяка дейност е отговорност на един член от групата.

Главните постижения са:

- ✓ Обща търговска марка (лого) за регионалните биологични продукти
- ✓ Интернет страница (www.biobrugssommeland.be)
- ✓ Изготвяне на билбордове за реклама на панаири, пазари и при други рекламни мероприятия
- ✓ Рекламни материали, брошури и календар
- ✓ Съвместно закупуване на екологични опаковки

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Общият резултат е, че биологичното земеделие и местните биологични продукти са вече много по-известни в региона. Съществува засилено сътрудничество между биопроизводителите и градинарите, и все повече земеделски производители използват екологични опаковки.

Главните проблеми се състоят в установяването на финансово споразумение между земеделските производители и МИГ, за да се покрият разходите по проекта, координирането на човешките ресурси и особено разпределението на отговорностите. Оформено е споразумение по финансите, което би могло да се пренесе в друг контекст, като понастоящем групата работи съвместно добре, а отговорностите са ясно определени.

ЛИДЕР+ е единствената форма за финансиране на разположение за иновационните идеи на земеделските производители. Фактът, че не е организирана никаква официална организация, е пречка за кандидатстване за други източници на финансиране.

Проектът започва през септември 2005 г. и продължава до края на юни 2008 г.

Дания

В Дания биоземеделието датира от повече от 50 години. През 70-те години на двадесети век развитието на сектора набира скорост и през 90-те години броят на фермерите в сектора се увеличава от 500 на 3000, култивиращи 150,000 хектара или почти 6% от земеделските земи. Първите пет години от двадесет и първи век се забелязва забавяне. През 2004 г. 3166 фермери обработват по принципите на биоземеделието 160 000 хектара земеделска земя.

Пазарът на биопродукти в Дания е един от най-развитите в света, достигащ пазарен дял от 5%. Дания е една от страните, които първи регулират сектора на биоземеделието през 1987, а от 1992 г. се прилага и регулация на Европейския съюз.

Системата за инспекция е организирана от правителството и днес е интегрирана в системата за инспекция на обикновени храни. Тази система е безплатна за фермерите в сектора. През 1990 г. е организиран публичен пазар за биопродукцията, който е подкрепен от производителите и в днешни дни е широко признат от потребителите.

Биоземеделието е признато на ранен етап от правителството и то прокарва мерки за подкрепа, които се изразяват в различни селскостопански политики, както и в планове за опазване на водната среда и намаляването на използването на пестициди. От 1987 има различни форми на директно подпомагане на биопроизводството, като субсидии за обработвани площи. От друга страна, значителни ресурси са разпределени за развитието на пазара, вариращи от обучение на потребителите до подкрепа за осигуряване на доставки за училищни столове, както и експортно промотиране.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Секторът на биоземеделieto в Дания е добре организиран по отношение на въвлечането на търговците на биопродукция в организацията на селскостопанския сектор. Съдействието между сектора на биоземеделieto и правителството е интензивно и секторът е въвел множество програми, подкрепяни от правителството.

Унгария

От 1991 година до днес площта, определена за биоземеделие се е повишила десетократно и сега възлиза на 21 000 хка. Приходът на унгарския износ от органични храни се е удвоил през 1999г. година (3.5 унгарски форинта - приблизително 1.2 милиона долара). 97% от тази сума са от износ предимно за Германия, където те се продават на тройно по-висока цена в сравнение с унгарския пазар. Пресметнато е, че 30 000 хка. площи (0.5% от обработваемата земя) биват използвани за органично земеделие с над 100 органични ферми, включително съюза на органичните фермери - Асоциация Биокултура.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

5. Проучване на нагласите за включване в проекти, свързани с биоземеделие

5.1. Развитие на общината

Според повечето от земеделските стопани, включили се в проучването, развитието на общината върви в правилната посока. Една трета от тях са на това мнение (33%). Приблизително еднакви са дяловете на анкетираните, които са на мнение, че посоката е нито правилна, нито грешна и че посоката е грешна – съответно 26% и 27%. Като се изключи делът на респондентите, които не се ангажират с конкретен отговор (14%), мненията на останалите земеделски стопани са относително равномерно разпределени, без да има силно открояващ се и доминиращ един от тях.

Фигура 6.

Според количественото проучване основен проблем в развитието на общината е безработицата. На това мнение са 53% от анкетираните лица. Резултатът е статистически значимо открояващ се в сравнение с посочените други проблеми на общината, като делът на далите този отговор е с 16 процентни пункта по-висок от делът на далите следващия по ранкиране отговор – инфраструктурата в общината. В допълнение, този проблем се извежда като водещ не само по кумулативния дял на посочилите го, но и поради факта, че 39% го посочват в първия си отговор на въпроса. Сред първите посочени отговори от анкетираните лица проблемът с безработицата е с близо 22 процентни пункта пред следващия ранкиран проблем – инфраструктурата на общината.

Последната е посочена като проблем от 37% от земеделските стопани, като 17% я посочват при първия си отговор, а други 20% я посочват като проблем при втория си отговор.

Другите посочени проблеми на общината са управлението на общината/администрацията, цените, качеството и мрежата на ВиК, инвестициите в общината, чистотата, доходите и социалнобитовите

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

проблеми, високите данъци и такси и западането на селските райони. Дяловете на респондентите, посочили тези проблеми като първи и втори споменат, са посочени в следващата фигура.

Фигура 7.

Анкетираните лица са земеделски стопани, живеещи и работещи в една от определените като селски общини по дефинициите на Програмата за развитие на селските райони. В този смисъл не случайно се явява и отговорът, че земеделието е един от най-перспективните икономически отрасли за общината. Над две трети от запитаните (71%) са дали този отговор, като 45% посочват сектор земеделие в първия си отговор, а други 16% го посочват във втория си отговор. На второ място по перспективност се нарежда животновъдството, като близо една трета (30%) го посочват като такова. Има значима разлика в дяловете на далите този отговор като първи и като втори – едва 6% посочват животновъдството при първо споменат отговор и близо една четвърт (24%) го посочват при втория си отговор. Значими са разликите по отношение на посочванията на земеделието. Отново при анализа следва да се има предвид, че анкетираните лица са земеделски стопани, като едва 40% от тях се занимават с отглеждането и на животни.

По отношение на най-перспективните сектори близо 21% посочват сектора селско стопанство, включващ и земеделие и животновъдство. В този смисъл селското стопанство се откроява като водещ сектор по мнението на респондентите, с по-голяма тежест върху земеделието в сравнение с животновъдството.

Сред другите сектори, след селскостопанския сектор, като най-перспективен е посочен туризмът. Близо една четвърт (25%) дават този отговор. Други посочени сектори са лозаро-винарството, леката промишленост, услугите, дърводобива и преработката и енергийния сектор.

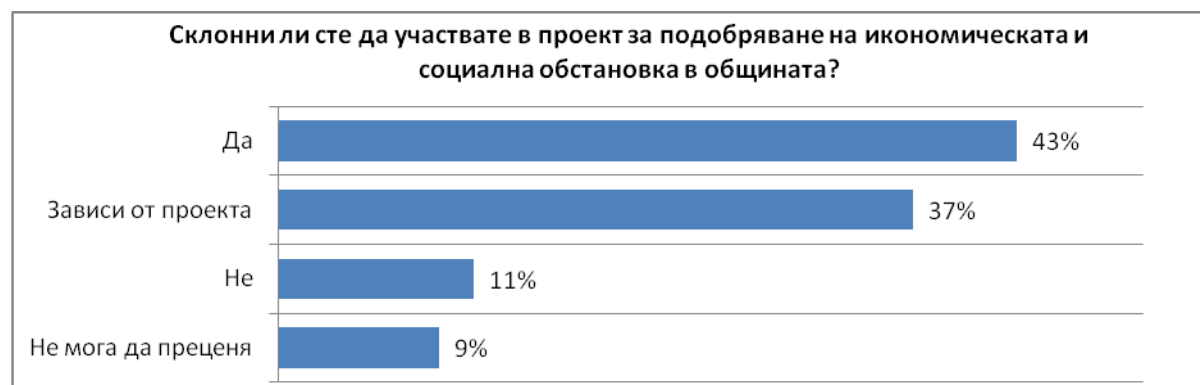
ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 8.

Болшинството от анкетираните лица са склонни да участват в проект за подобряване на икономическата и социална обстановка в общината (80%). Повечето сред тях (43% сред всички) са склонни да направят това без условности, а за 37% участието им би зависило от проекта. Едва 11% дават отрицателен отговор на този въпрос.

Фигура 9.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Близо три четвърти от респондентите са чували за Местна инициативна група (МИГ) Харманли. Процентът на имащите информация за съществуването на инициативната група е сравнително висок, не е учудващ като се има предвид, че респондентите са от целева група, чиято дейност е пряко свързана с целите и задачите на МИГ.

Фигура 10.

По отношение на мненията къде трябва да бъдат насочени усилията на подобна на МИГ група на първо място се нарежда отговорът «осигуряване на пазари в България». Интересен факт е, че много от успешните проекти у нас и в ЕС в селското стопанство (особено в земеделието и биоземеделието) и определени като добра практика, именно фокусирането върху осигуряването на пазари и връзката на селскостопански производители и търговци.

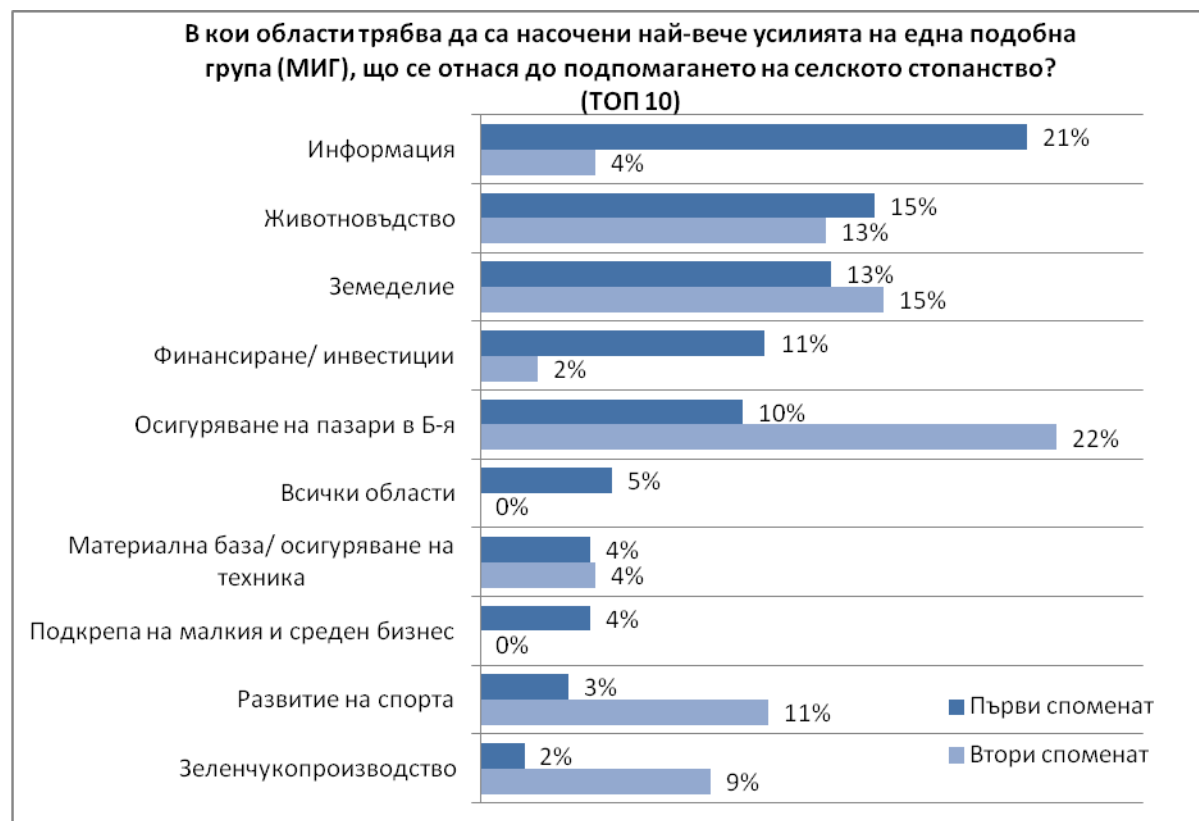
Други посочени отговори по отношение насочването на усилията на МИГ със значителни дялове на отговорите са земеделие (28%), животновъдството (28%) и информация (25%). Подобно на осигуряването на пазари, наличната информация и осигуряването ѝ (включително организирането на информационни обучения и семинари) също е съществена част от успешните проекти в сферата на селското стопанство, нареждащи се сред проектите с добри практики.

Други направления на развитие на МИГ според анкетираните следва да са финансирането и инвестициите (застъпено отново в добрите практики), материалната база, зеленчукопроизводството и развитие на спорта.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 11.

5.2. Развитие на земеделие и животновъдство в общината

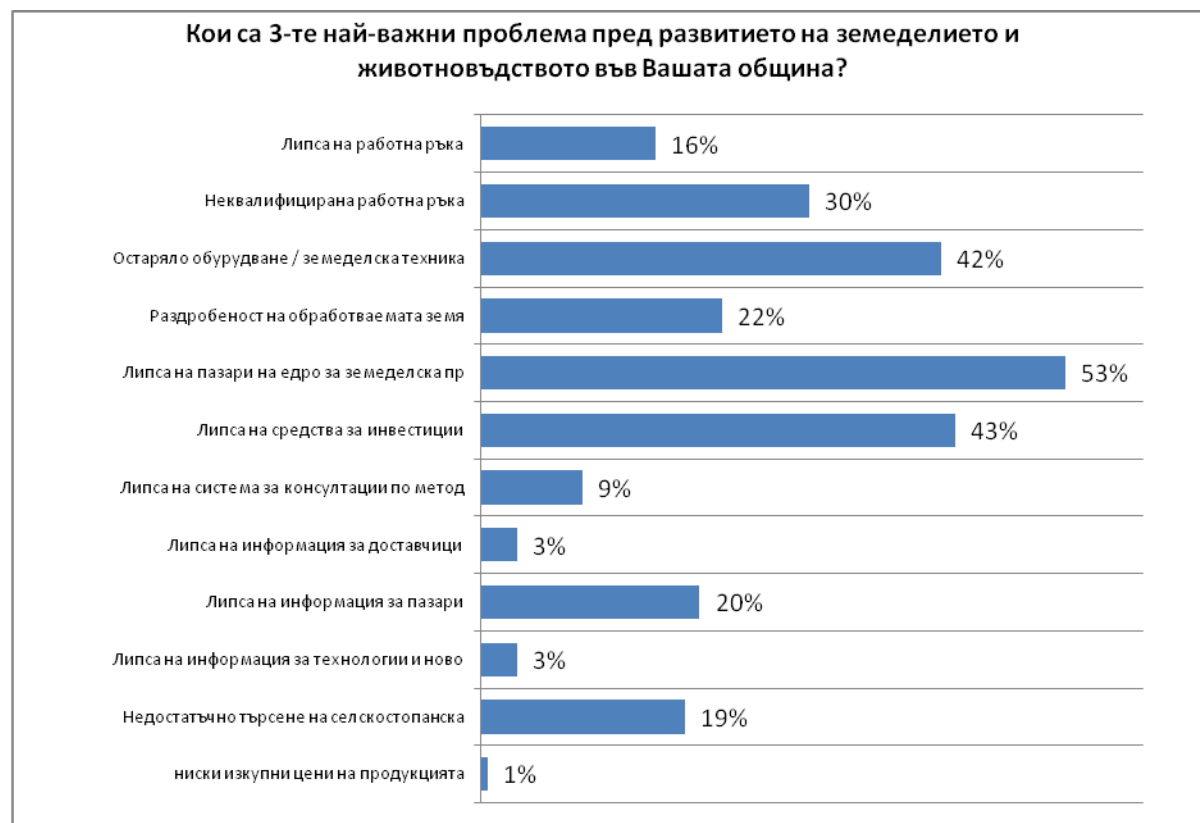
Основен проблем за развитието на земеделието и животновъдството в общината е липсата на пазар на едро за продукцията. На това мнение са повече от половината анкетирувани лица (53%). Този резултат е пряко свързан с коментираната в предходната секция нужда от развитие в това отношение, за да може да бъдат подпомогнати земеделските стопани.

Други посочени проблеми пред земеделието и животновъдството са липсата на инвестиции (43%), остарялото оборудване (42%), неквалифицираната работна ръка (30%) или изобщо липсата на работна ръка (16%). Към основния посочен проблем – липсата на пазар на едро – може да бъде приобщен и проблема по отношение липсата на информация за пазари (20%) и недостатъчно търсене на селскостопанска продукция (19%). Съвсем логично следва изводът, че един от фокусите при бъдещи планове за развитие по отношение на селското стопанство трябва да е „пазарът“, където производителите да могат да реализират продукцията си.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 12.

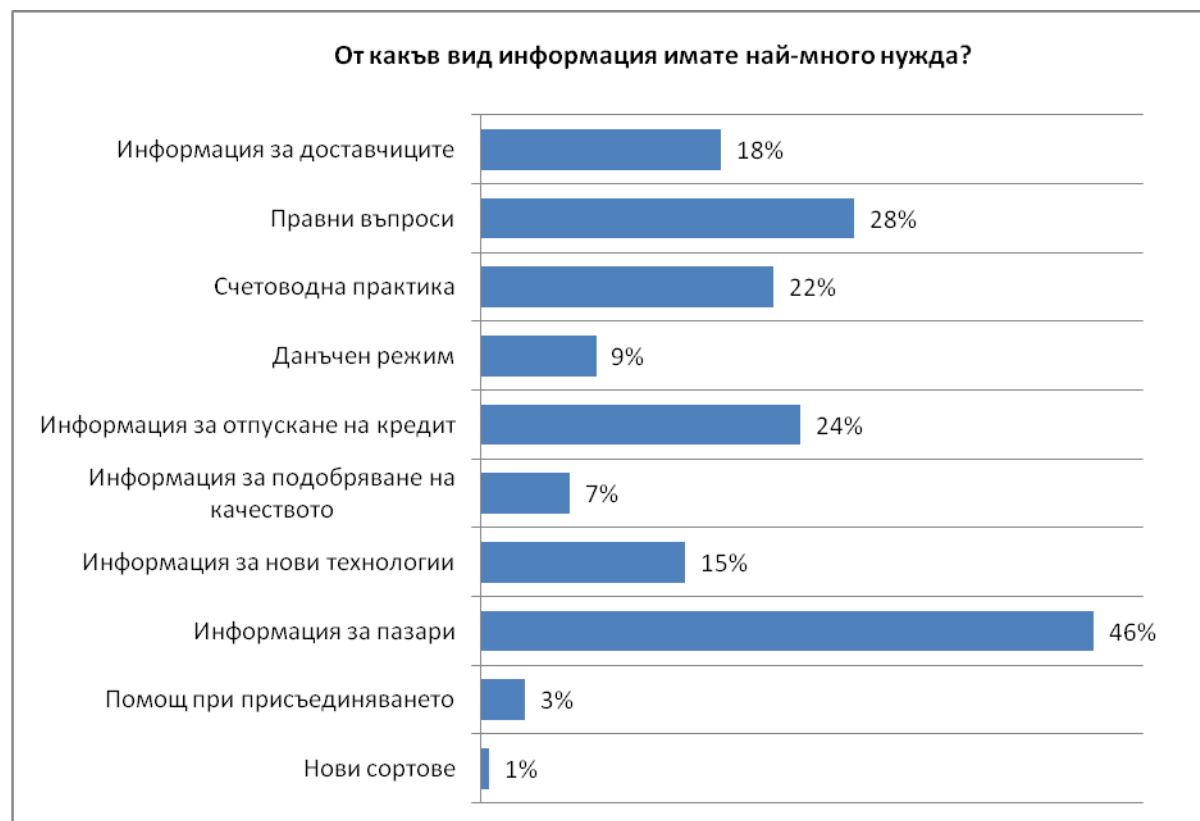
Този извод се потвърждава допълнително и от преобладаващото мнение на респондентите, че информацията за пазари е тази, от която имат в най-голяма степен нужда. Близко половината участвали в допитването (46%) дават този отговор.

Друга необходимост от информация има в сферите на правните въпроси (за 28%) и данъчния режим (9%), счетоводната практика (за 22%), информация за отпускане на кредит (за 24%), информация за доставчиците (18%), информация за нови технологии (15%) и информация за подобряване на качеството (7%). Друга информация, от която има най-голяма необходимост е за новите сортове.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 13.

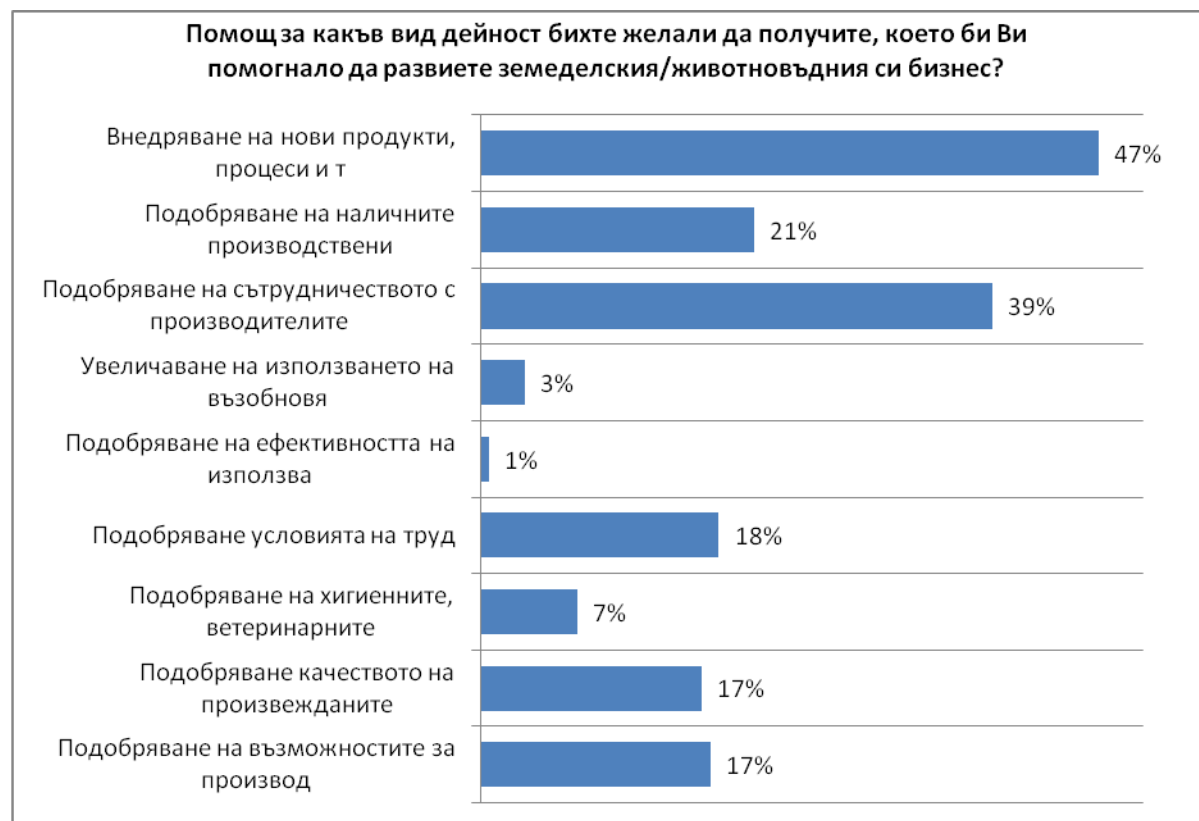

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

По отношение на помощта, която би помогнала на земеделските стопани да развият бизнеса си, близо половината от анкетираните лица посочват внедряването на нови продукти, процеси и технологии (47%). Този отговор се нарежда на първо място. На второ място е посочено подобряването на сътрудничеството с производителите – 39%. Тези два вида помощ са със статистически значима разлика пред другите получени отговори – подобряване на наличните производствени активи (21%), подобряването условията на труд (18%), подобряване на качеството на произвежданите земеделски продукти (17%) и подобряване на възможностите за производство, преработка и маркетинг на биологични земеделски продукти (17%).

Фигура 14.

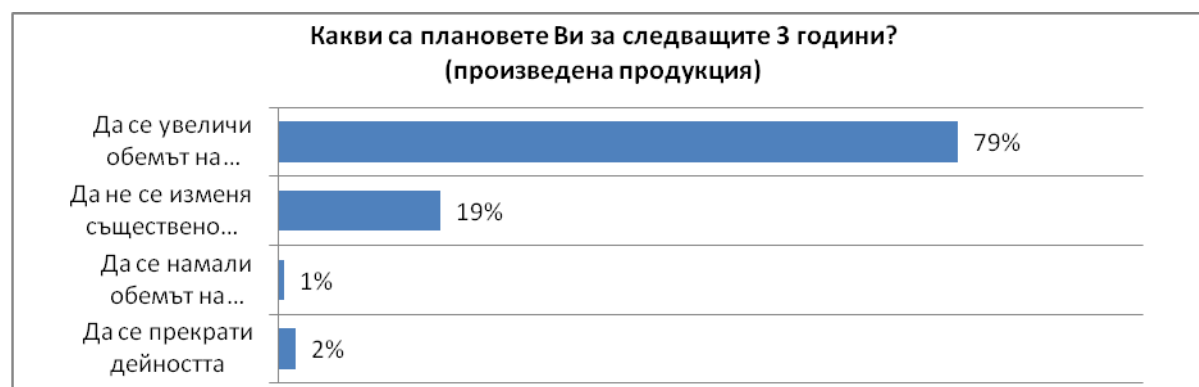

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Въпреки срещаните проблеми и на ниво община и ниво стопанство повечето земеделски производители планират да увеличат обема на произвежданата продукция, като този отговор дават 79% от запитаните.

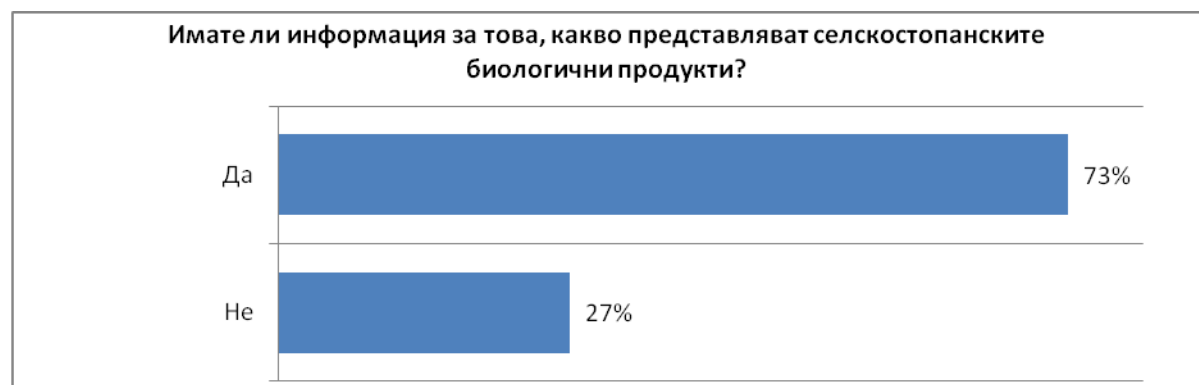
Фигура 15.

5.3. Биологично земеделие

Болшинството от участвалите в количественото проучване земеделски стопани имат информация за това, какво представляват селскостопанските биологични продукти (73%). Прави впечатление, че въпреки широката дискусия за селскостопанските биологични продукти в медийните среди през последните години над една четвърт от анкетираните нямат информация по темата (27%). Това отново извежда темата за необходимостта от различни видове специализирана информация за земеделските стопани и лесен и надежден достъп до нея.

Фигура 16.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Близо една трета от земеделските стопани имат намерение да започнат производство на биологични земеделски и/или животински продукти (31%), а 10% от запитаните вече се занимават с такава дейност. Сумарно, най-висок е делът на анкетираните лица, които имат намерение в бъдеще да се занимават с биоземеделие (41%). От друга страна значителен процент отговарят отрицателно по отношение на бъдещи техни планове в биоземеделието (35%).

Фигура 17.

Любопитно е да се отбележи, че въпреки че 41% земеделски стопани възнамеряват да се занимават с биоземеделие в бъдещето, значително по-висок е процентът на тези, които биха участвали в свой проект в сферата на биоземеделието – 55%. Този по-висок дял се обяснява с факта, че преобладаващ дял сред последните (35% от всички) е на тези, които биха се заели с проект в сферата, ако им бъде оказана подкрепа.

Фигура 18.

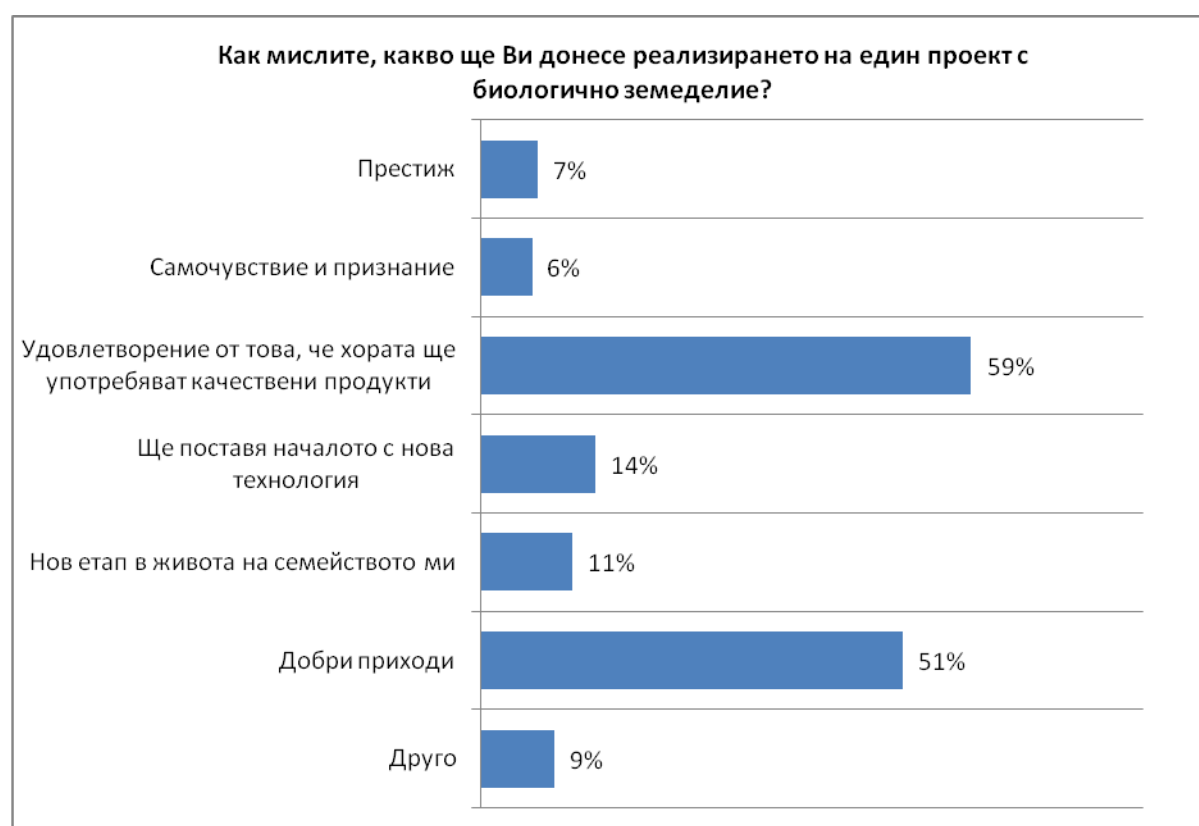

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

За земеделски стопани реализирането на един проект в сферата на биологичното земеделие ще донесе основно удовлетворение от това, че хората ще употребяват качествени продукти (59%) и добри приходи (51%). Тези отговори се нареждат на двете първи места по дял на отговорилите, като са със статистически значими разлики спрямо останалите дадени отговори – съответно 45 процентни пункта и 37 процентни пункта пред възможността да се постави начало с нова технология.

Фигура 19.

Основните пречки пред стартирането и развиването на производство на биологични земеделски и/или животински продукти са сходни с посочените проблеми, стоящи пред развитието на селското стопанство в общината. На първите три места се открояват проблемите, свързани с липса на информация за пазари (48%), липсата на информация за начините на произвеждане на биопродукти (47%) и липсата на инвестиции (43%).

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 20.

Основният стимул, който биха имали производителите на биопродукти при стартиране и развиване на такъв бизнес, е наличието на добър пазар за продукцията. Този отговор са посочили 37% от запитаните, като той се откроява със статистическа значима разлика пред втория ранкиран отговор – възвращаемост на инвестицията. Разликата е от 17 процентни пункта. Този резултат е в пряка връзка с посочените проблемни области както в селското стопанство и земеделието по принцип, така и за биоземеделието в частност – проблемът с пазарите и информацията за тях.

На второ място се нарежда възвращаемостта на инвестициите, като 20% от земеделските стопани, участвали в допитването, дават този отговор. Други стимули биха били получаването на външно финансиране (12%), ползата за обществото/здравео (8%) и качеството на продукцията (7%). Финансирането е също един от факторите, посочен като проблем пред развитието на селското стопанство и биоземеделието в частност, като се явява и една от препоръките за насока в работата на МИГ. То не се нарежда сред първите по дял отговори сред посочените проблеми или при посочените препоръки за МИГ, както и в случая по отношение на стимулите. Делът на анкетиранията лица, обаче, посочващи този отговор при всичките тези въпроси, е стабилен и очевидно финансирането е фактор от значение за тази група земеделски стопани.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 21.

Най-предпочитаната област, в която запитаните биха реализирали проект в сферата на биоземеделството, при положение, че всичко нужно им е осигурено, е зеленчукопроизводството. На това мнение са близо една четвърт от запитаните (24%). На второ и трето място се нареждат овощарство и животновъдство – съответно 15% и 13%. Други сфери са пчеларството и производството на мед, лозови насаждения, зърнени култури и др.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Фигура 22.

Количественото проучване показва, че близо две трети (64%) от анкетираните лица биха се включили в местна инициативна група за целите на подобряване условията за развитие на биологичното земеделие/животновъдство в община Харманли.

Фигура 23.

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Приложения

А. Количествено изследване

ВЪПРОСНИК

1. Според Вас каква е посоката на развитие на вашата община?

Правилна посока	1
Нито правилна, нито грешна посока	2
Грешна посока	3
Не знам	4

2. Кой са двата основни проблема на Вашата община, които трябва спешно да бъдат решени?

.....

.....

3. Склонни ли сте да участвате в проект за подобряване на икономическата и социална обстановка в общината?

Да	1
Зависи от проекта	2
Не	3
Не мога да преценя	4

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

4. Кой са най-перспективните икономически сектори в общината, според Вас?

.....

.....

5. Какви са плановете Ви за следващите 3 години?

Да се увеличи обемът на произведената продукция	1
Да не се изменя съществено сегашният размер	2
Да се намали обемът на произведената продукция	3
Да се прекрати дейността	4

6. Кой са 3-те най-важни проблема пред развитието на земеделието и животновъдството във Вашата община?

Липса на работна ръка	1
Неквалифицирана работна ръка	2
Остаряло оборудване/земеделска техника	3
Раздробеност на обработваемата земя	4
Липса на пазари на едро за земеделска продукция	5
Липса на средства за инвестиции	6
Липса на система за консултации по методи на отглеждане на култури/животни	7
Липса на информация за доставчици	8
Липса на информация за пазари	9
Липса на информация за технологии и новости	10
Недостатъчно търсене на селскостопанска продукция	11
Друго (посочете)	12

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

7. От какъв вид информация имате най-много нужда?

Информация за доставчиците	1
Правни въпроси	2
Счетоводна практика	3
Данъчен режим	4
Информация за отпускане на кредит	5
Информация за подобряване на качеството (стандарти, ISO 9000, др.)	6
Информация за нови технологии	7
Информация за пазари	8
Помощ при присъединяването	9
Друга (посочете).....	10

8. Помощ за какъв вид дейност бихте желали да получите, което би Ви помогнало да развиете земеделския/животновъдния си бизнес?

ДО ДВА ОТГОВОРА

Внедряване на нови продукти, процеси и технологии	1
Подобряване на наличните производствени материални и/или нематериални активи	2
Подобряване на сътрудничеството с производителите и преработвателите на земеделски продукти	3
Намаляване на вредните емисии и отпадъци	4
Увеличаване използването на възобновяеми природни ресурси	5
Подобряване на ефективността на използваните при производството суровини	6
Подобряване условията на труд	7
Подобряване на хигиенните, ветеринарните, фитосанитарните, екологичните и други условия на производство	8
Подобряване качеството на произвежданите земеделски продукти	9

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
 Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
 Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

Подобряване на възможностите за производство, преработка и маркетинг на биологични земеделски продукти 10

9. Има ли информация за това, какво представляват селскостопанските биологични продукти?

Да	1
Не	2

10. Вие лично имате ли намерение да започнете производство на биологични земеделски/животински продукти?

Да	1
Не	2
Вече произвеждам подобна продукция	3
Не зная	4

11. Бихте ли участвали със свой проект или в такъв заедно с Ваши приятели и познати по биологично земеделие?

Да	1
Да, ако ми бъде оказана помощ	2
Да, но зависи от приятелите и познатите	3
Не	4

12. Как мислите, какво ще Ви донесе реализирането на един проект с биологично земеделие?

ДО ДВЕ ОТГОВОРА!

Престиж	1	Ще поставя началото с нова технология	4
Самочувствие и признание	2	Нов етап в живота на семейството ми	5
Удовлетворение от това, че хората,		Добри приходи	6
ще употребяват качествени продукти	3	Друго	7

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
 Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
 Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

13. Какви са пречките пред стартирането/развиването на производство на биологични земеделски/животински продукти?

ДО ДВА ОТГОВОРА

Липса на информация за начините на отглеждане на продукти	1
Липсата на информация за пазари	2
Липса на терени / земи за подобна дейност	3
Липса на финанси / инвеститори / кредитиране	4
Липса на работна ръка	5
Остаряло оборудване/земеделска техника	6
Раздробеност на обработваемата земя	6
Липса на информация за доставчици	7
Остаряло оборудване/земеделска техника	8
Друго (ПОСОЧЕТЕ)	

.....

14. Какво би Ви накарало да се насочите към производството на биологични продукти?

.....

.....

15. Ако приемем, че всичко, което Ви е нужно и осигурено, какъв мащабен проект, свързан с биологичното земеделие на територията на Община Харманли бихте реализирали?

.....

.....

16. Чували ли сте за Местна Инициативна Група (МИГ) Харманли, чиято цел е да стимулира развитието на бизнеса на територията на общината?

Да 1 Не 2

ЕВРОПА ИНВЕСТИРА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ
Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони
Програма за развитие на селските райони 2007 – 2013г.

С1. На колко сте години?

С2. Какъв е Вашият пол?

Мъж..... 1

Жена..... 2

С3. Как оценявате жизнения си стандарт спрямо средния за Вашата община?

Живея много по-зле от повечето хора 1

Живея малко по-зле от повечето хора 2

Живея като повечето хора 3

Живея малко по-добре от повечето хора 4

Живея много по-добре от повечето хора..... 5

С4. Какъв е средният месечен доход на Вашето домакинство?

МОЛЯ, ПОСОЧЕТЕ:

С6. Населено място?

Град Харманли 1

Село 2

ЗАПИШЕТЕ ИМЕТО НА СЕЛОТО!

